

تأثیر فرهنگ عامیانه و روایات شفاهی مرتبط با آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد بر شکل گیری هویت فرهنگی - اجتماعی

فرزانه پورچیت ساز^۱

^۱ کارشناسی ارشد ایرانشناسی - ایرانشناسی تاریخ، دانشگاه یزد، ایران

چکیده

انسان هوشمند بر خلاف سایر موجودات از نوعی جهان بینی برخوردار است که تحت تأثیر شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، اقلیمی و مسائل دینی - اعتقادی حاکم بر جامعه ای است که بر حسب توانایی ذهنی، حوادث طبیعی و انسانی زمانه خود به برخی سوالات، آمال و آرزوها در قالب مقولاتی چون فلسفه، اسطوره، حماسه آباء و اجدادی، باور، سنت های اجتماعی و روایت های عامیانه پاسخ می دهد. روایات عامیانه، از عناصر اصلی تشکیل دهنده فرهنگ عامیانه (فولکلور) هستند که مطالعه آنها در شناخت ذهن مردم و جوامع آفریننده و نقل کننده این روایات سهم بسزایی دارد. این قسم از روایات از منشاء تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی برخوردار هستند که ضمن شکل گیری مفهوم هویت فرهنگی محلات، تنظیم روابط اهالی محلات، تشویق به همکاری و تشریک مساعی ساکنان این محلات در جهت پیشبرد نیازهای اقتصادی و اجتماعی محله، و نیز تنظیم رابطه محلات مختلف با یکدیگر به صورت ناخودآگاه منجر به شکل گیری مفهوم هویت اجتماعی در انسان می گردد. پژوهش حاضر با تکیه بر مصاحبه و بررسی های میدانی و همچنین مطالعات کتابخانه ای و با توجه به ثبت بافت تاریخی یزد در فهرست میراث جهانی، می کوشد تا ضمن شناسایی و تدوین روایات مرتبط با آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد با منشاء تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی، تأثیر آنها در شکل گیری مفاهیم هویت فردی - اجتماعی، فرهنگی محلات و حفظ اصالت و هویت میراث ملموس و ناملموس فرهنگی جامعه محلی را مورد بررسی قرار می دهد که در جهت تداوم حافظه تاریخی جامعه موثر خواهد بود.

واژه های کلیدی: فولکلور (فرهنگ عامیانه)، روایات شفاهی، هویت فرهنگی - اجتماعی، بافت تاریخی یزد

۱. مقدمه

فرهنگ عامیانه (فولکلور) به معنای دانش عامیانه و آداب و رسوم سنتی است که هر جامعه از ویژگی مجزایی برخوردار است و با توجه به نیازهای روحی و روانی انسان، موجب شکل گیری روحیه مسالمت آمیز میان ملت ها می گردد. از ویژگی های بارز فرهنگ عامیانه، پیوند با ادبیات شفاهی، اقتصاد، اعتقادات دینی و تاریخی مردم است و انسان هوشمند تحت تأثیر آن از انجام کارهایی که در جهت معکوس آن باشد دوری می گزیند. یکی از دلایل اهمیت فرهنگ عامیانه در عصر امروز، افزایش توجه ملت ها به مفهوم تمدن و فرهنگ است که به مقوله خودباوری و هویت ملی دست می یابند [۱]. چراکه امروزه انسان با ورود به عصر نوین و دستیابی به فناوری های ارتباطی جدید و افزایش سرعت تغییرات به نوعی از طریق توجه به فرهنگ عامیانه می توان به گذشته تاریخی، تمدنی و فرهنگی خود آشتی برقرار نمود. زیرا فولکلور تنها مربوط به گذشتگان نیست بلکه این دانش عامیانه، دانشی زنده و پویا در میان مردم است که به صورت شفاهی منتقل و بخشی از زندگی مردم را شامل می شود. در مفهوم کلی اگر فولکلور یک ملت را از آن اخذ نماییم، تمام هویت آن جامعه را گرفته ایم و زندگی بدون آن غیر ممکن و از سوی دیگر این مفهوم در هر زمانه بنا به شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی دچار تغییرات و گاهی منجر به فراموشی دانش عامیانه می گردد که در زمانی دیگر با رنگ و قالبی متفاوت در خاطره آن جامعه شکل می یابد. بنابراین دامنه فولکلور ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی از آداب و رسوم، پوشش ها، افسانه ها، خرافات، قصه ها و داستان های عامیانه ای متنوع و وسیعی که به هویت یک گروه اجتماعی، شهر، محله، قوم و طایفه خود وابسته، شکل گرفته است و در نهایت منجر به شکل گیری مفهوم هویت فرهنگی می گردد. در حقیقت هویت فرهنگی یک جامعه به سه عامل تاریخی، زبانی و روانشناسی بستگی دارد که از یکسو این خصوصیات خود عامل تمایز با سایر جوامع است و از سوی دیگر با همراهی مولفه هایی چون گذشته تاریخی، اسطوره، حماسه، زبان و ادبیات، هنر و نظایر آن به صورت ناخودآگاه در شکل گیری مفهوم هویت اجتماعی نقش قابل توجهی برخوردار است [۲]. در حقیقت ادبیات فولکلور از نظر فرهنگی و تاریخی از ارزش والایی برخوردارند و می توان به عنوان سند تاریخی و توضیح وجدان ملی جوامع بشری بدان توجه نمود چراکه تنها به ارائه آثار گذشته محدود نمی شود بلکه از گذشته تا کنون به طور مستمر و همیشگی با تاریخ بشر همگام بوده و با بسیاری از افسانه های قدیمی، اسطوره ها، داستان هایی که درک آن برای انسان دشوار بوده است. به منظور تسهیل در رفع آن و مبارزه با دشمنان خویش، از قدرت کلام استفاده می گردد که نشاندهنده عمق اعتقاد انسان بدان است. در حقیقت بدون شناخت ادبیات فولکلور شناخت تاریخ ملت ها ممکن نیست و امروزه این نوع ادبیات، آرزوهای فرهنگی و هنری مردم که گاهی واقعی هستند را تأمین می نماید و به کمک آن، به انسان، صبر، جرأت و توانایی روبرویی با مسائل را می بخشد و هنگامی که انسان به آرامشی دست می یابد، به آفرینش موضوعات خیالی می پردازد که همان روایات عامیانه است [۳].

شهر یزد با قدمتی چند هزار ساله، گرچه شواهد موثق تاریخی در خصوص روند شکل گیری این شهر از دوران باستان تا دوران آل کاکویه در دست نیست ولی طبق داده های تاریخی و باستان شناسی، این شهر از دوران آل کاکویه تا قرن چهاردهم قمری از روند تکوینی برخوردار بوده است که بر ساختار بافت تاریخی، محلات و آثار و ابنیه آن تأثیرگذار بوده است [۴]. براساس آخرین آمار ثبت شده پایگاه میراث جهانی شهر تاریخی یزد در سال ۱۳۹۴ شمسی بافت تاریخی شهر یزد با وسعت ۶۰۰ هکتاری از مجموعه آثار و ابنیه تاریخی تشکیل شده است که براساس آن شامل ۱۹۳ بنای مذهبی، ۱۵۹ بنای عمومی، ۳۷۰ بنای شخصی و ۳۱ بنای آموزشی و بهداشتی است که در حقیقت این آثار و ابنیه تاریخی مجموعه ای از الگوهای مذهبی، فرهنگی و اجتماعی را در برمی گیرد که منجر به شکل گیری هویت فرهنگی و اجتماعی می شود. به منظور دستیابی به این الگوها ضروری است به شناسایی روایات عامیانه مرتبط با آثار و ابنیه تاریخی پرداخت. روایت هایی که مردم یزد در دوره های مختلف تاریخی تحت تأثیر حوادث طبیعی و انسانی نسبت به آثار و ابنیه تاریخی و وقایع پیرامون خود به یادگار به جای گذاشته اند در نتیجه پژوهنده در تلاش است به منظور حفظ و بقای هویت فرهنگی-تاریخی و شناخت ذهنیت مردم یزد با مطالعه روایات عامیانه مرتبط با آثار و ابنیه تاریخی محدوده ثبت جهانی، ضمن جمعآوری و ثبت روایات عامیانه، میزان تأثیرگذاری شکل گیری هویت فرهنگی و اجتماعی و حفظ اصالت و هویت میراث ملموس فرهنگی در حافظه تاریخی جامعه نیز مورد بررسی قرار می گیرد.

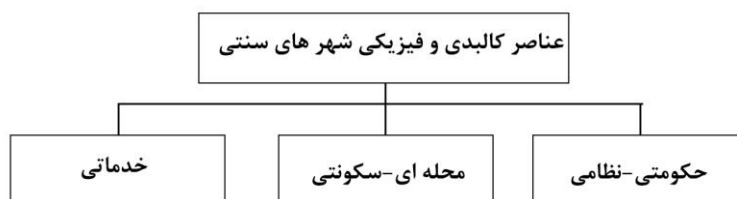
۲. روش تحقیق

این پژوهش از نوع بنیادی با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی که با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای و گردآوری اطلاعات و گزینش منابع و مآخذ به ثبت اطلاعات می پردازد و در مرحله بعد با روش میدانی از طریق مصاحبه به جمع‌آوری اطلاعات، پس از تصفیه داده های بدست آمده و تجزیه و تحلیل داده ها در چارچوب طرح نهایی به نگارش و تدوین آن می پردازد. بنابراین با توجه به زنده بودن بافت تاریخی یزد، با روش نمونه‌گیری میدانی و مصاحبه با افراد بومی ساکن محله‌های بافت تاریخی یزد با مشاهده میدانی و طرح پرسش های تشریحی و ثبت اطلاعات نانوشته آن‌ها و روایات عامیانه نیاکان به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است بنابراین با جمع آوری اطلاعات از ۱۰۰ نفر از افراد ساکن بافت تاریخی که جزو معتمدین، متولیان، واقفان، خبرگان، ریش سفیدان و بزرگان محل می باشند. که حدود اطلاعات ۶۰ نفر از آنها مورد تأیید اساتید علمی دانشگاه، منابع تاریخی و اداره کل میراث فرهنگی یزد بکار برده شده است. بنابراین محقق با مطابقت این دست از روایات جمع آوری شده در منابع معتبر تاریخی یزد ضمن تجزیه و تحلیل و صحت و سقم اطلاعات به اهمیت وجود روایات عامیانه مرتبط با ابنیه تاریخی در شکل گیری مفهوم هویت فرهنگی- تاریخی و فردی می پردازد.

۳. یافته ها

آغاز شکل گیری و توسعه شهرهای سنتی در نزدیکی مقر نظامی یا یک آبادی بوده و گاهی شهرهایی به ویژه در ایران در اطراف قلاع یا کاخها، مساجد احداث نمودند که بخش ریش شهر را تشکیل می‌دادند و در دوره اسلامی مرکزیت شهر متناسب با وضعیت سیاسی وقت، از قلعه و دژ به مسجد جامع تغییر یافت و با تجمع قبایل و طوایف در اطراف آن به مرور محلاتی شکل گرفت که می توان آن را عنوان نمونه ای از شهرهای اسلامی و سنتی معروف نمود [۵]. بنابراین از یکسو محلاتی باریشه های قومی و گروهی با تعصبات متفاوت که اغلب مذهب به عنوان عامل همبستگی محلات یک شهر سنتی معرفی گردید [۶]. از سویی دیگر در شکل گیری اشتراکات و افتراقات قومی و مذهبی میان محلات یک شهر سنتی مجموعه عواملی از جمله زبانی مشترک، دین، حرفه، فامیل و پیوندهای خانوادگی، معاشرت ها، تعلقات و وابستگی ساکنان محلات و دو ساختار مشترک دینی و تجاری یعنی مسجد جامع و بازار، تأثیر گذار هستند [۷]. در برخی موارد عواملی چون مذهب، قدمت، منحصر به فرد بودن، زیبایی ساختار فیزیکی محلات موجب بروز اختلافات و حتی درگیری هایی میان ساکنانی است که تا حدودی استقلال نسبی و نیازهای مادی محلات را با تأسیس ابنیه ای چون آب انبار، حسینیه، آسیاب، بازارچه و امثالهم تأمین می نمودند [۸] [۹]. از نظر ناپیر مالکم نمونه چنین پیوند و اشتراکات را در شهر یزد به عنوان نمونه بارز یک شهر سنتی و اسلامی، اهالی این شهر مجموعه سه عامل مذهب، خانواده و کسب و کار مشترک را مهمترین عوامل برقراری پیوند و همراهی می دانند [۱۰].

به طور کلی ساختار فضایی شهر یزد به سان سایر شهر های سنتی، میتوان در سه مقیاس کلان، میانی و خرد مورد بررسی قرار داد. منظور از کلان چگونگی قرارگیری شهر در بستر طبیعت، منظور از مقیاس میانی موقعیت ارگ، شارستان، ریش و منظور از سطح خرد نحوه قرارگیری مقر حکومتی و سایر عناصر محلات شهری است که به طور کلی هر سه مقیاس با توجه به موقعیت جغرافیایی شهر از تقسیم بندی های متفاوتی مبتنی بر شیب سطح شهر، طبیعت، باغات، برخوردار بود. مطابق با شکل ۱، عناصر کالبدی و فیزیکی شهرها در طول تاریخ در سه گروه حکومتی-نظامی، محله ای-سکونت و خدماتی که گاهی از کارکرد خدماتی مشترکی برخوردار و در ایجاد رقابت با سایر محلات در دستیابی به استقلال نسبی تأثیرگذار بودند که هرکدام را جداگانه بدان اشاره خواهد شد [۶].

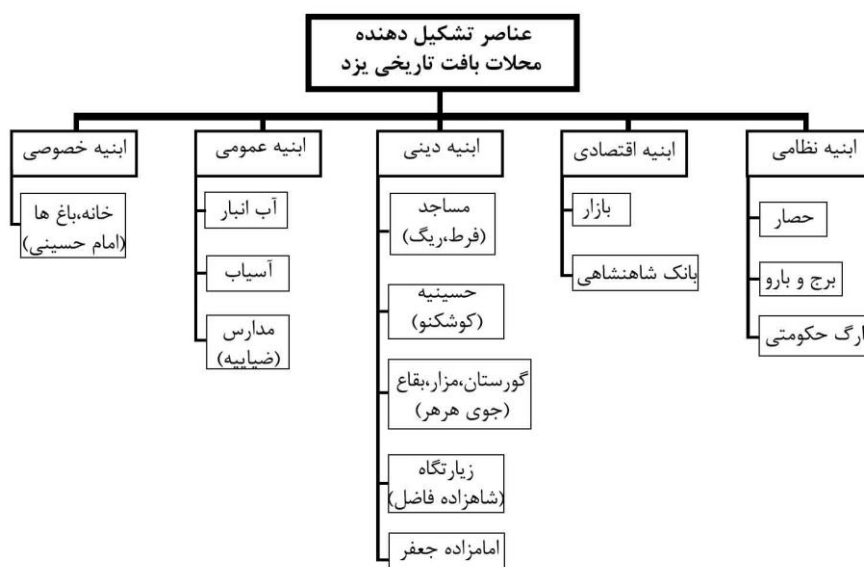

شکل ۱ - عناصر کالبدی و فیزیکی شهر های سنتی

از بخش های تشکیل دهنده گروه نخست می توان به قلعه حکومتی، برج های نظامی و غیرنظامی، بارو و دروازه اشاره نمود. قلعه حکومتی در مرکز شهر به عنوان مرکز اداره شهری به منظور برقراری امنیت شهر مجموعه ای از برج های نظامی، حصار شهری و در کنار آن برج های غیر نظامی به عنوان نماد شهر جهت روشن کردن مشعل برای گمشدگان و از سوی دیگر به منظور برقراری ارتباط ساکنان محلات با خارج از حصار و شهر های اطراف، با توجه به موقعیت و مسیر تجاری دروازه های شهری، تأسیس می گردید. در بخش محله ای و سکونتی، از یکسو اهالی هر محله با روستا و قبیله خویش و از سوی دیگر با سایر محلات ارتباطات اقتصادی و اجتماعی به همراه داشت که گاهی تضادها و افتراقات مذهبی و قومی بر آنها تأثیرگذار بود. از عناصر تشکیل دهنده این بخش می توان به ابنیه خصوصی و عمومی، ساباط، سرگذر اشاره نمود. بخش خدماتی محلات شهری، خدمات و نیازمندی های ساکنان شهر را ارائه می نمود. از جمله عناصر تشکیل دهنده این بخش میتوان به بازار، مساجد، تکیه، خانقاه، سقاخانه، مصلی، نیایشگاه های ادیان دیگر، دارالشفاء، زورخانه، مدرسه، گرمابه و گورستان اشاره نمود [۶]. روند توسعه و شکل گیری محلات شهر های سنتی بیشتر تابع رشد اقتصادی و جمعیتی که در طول تاریخ با فراز و نشیب هایی همراه و گاهی به منظور تاسیس فضاهای عمومی مجبور به تخریب برخی از سازه های قدیمی می گردید. بدین ترتیب به موجب جلوگیری از ویرانی برخی ابنیه، سنت وقف ابنیه اقتصادی، عمومی و غیره رونق یافت. از عناصر مشترک شهر های اسلامی که با توجه به موقعیت تجاری و دروازه های شهری کالبد بازار است. گاهی عرصه بازار در روضه، پشت دروازه شهر و گاهی در داخل شهرستان (شارستان) گسترش می یافت و توسعه این کالبد فیزیکی بر میزان رشد اقتصادی و تجاری آن شهر متأثر بود و هرچه شهر از نظر تجارت از اهمیت ویژه ای برخوردار شود، دامنه کالبد بازار شهر توسعه و به منظور تأمین امنیت، به داخل حصار شهری جای می گرفت [۵]. از سوی دیگر بازار تنها به داد و ستد اختصاص نداشت بلکه در حیات اجتماعی و سیاسی به عنوان یکی از مراکز مهم شهری که برخی از رویداد های مذهبی، سیاسی از جمله اعدام شورشیان یا مجازات گروهی رخ می داد که در بخش روایات مرتبط با بازار بدان اشاره خواهد شد.

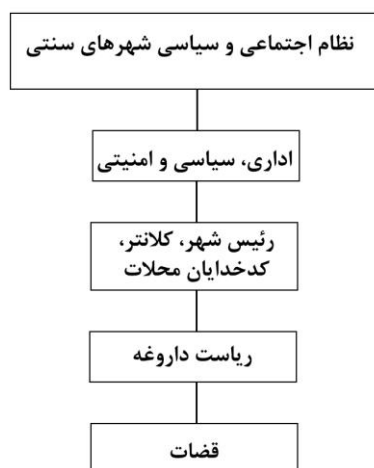
یکی از دیگر عناصر تشکیل دهنده شهر های اسلامی، حصار و باروی است. همانطور که ذکر گردید با توجه به آنچه در متون تواریخ محلی بجای مانده، دوره رشد و شکوفایی یزد از دوران آل کاکویه است [۱۱]. و در ادامه، در دوره اتابکان و آل مظفر دروازه های دیگری به حصار شهری افزوده شد [۱۲]. با این تفاصیل در گذر تاریخی، بر تعداد دروازه های شهری افزوده و تعیین موقعیت آنها و عناصر تشکیل دهنده محلات نیز بر حسب ضرورت سیاسی و اقتصادی و برقراری امنیت در شهر، دسترسی آسانی به سایر مناطق تجاری میسر گردید [۱۳] [۱۴].

به طور کلی با توجه به یافته ها انجام شده در شکل ۲ نشان داده شده است که عناصر تشکیل دهنده محلات بافت تاریخی یزد شامل بناهای دینی، اقتصادی، نظامی، عمومی و خصوصی دسته بندی می شوند [۵].

شکل ۲- عناصر تشکیل دهنده محلات بافت تاریخی یزد

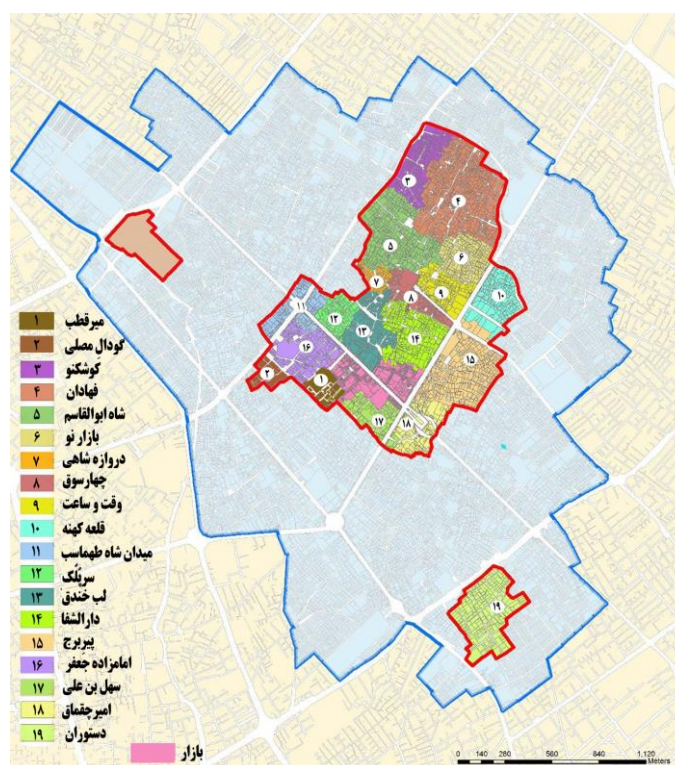
همچنین شهرهای سنتی و اسلامی از یک نظام اجتماعی و سیاسی برخوردارند که مطابق شکل ۳، در طبقه نخست، بخش اداری، سیاسی و امنیتی شهر، اداره و حاکمیت شهر را برعهده داشت. طبقه دوم، رئیس شهر، کلانتر و کدخدایان محلات، که امور اجتماعی و اقتصادی و شهرداری را رسیدگی می کردند. طبقه سوم به ریاست داروغه که امور انتظامی شهر و طبقه چهارم قضات، امور قضایی رسیدگی می نمودند [۵] در نظام اجتماعی محلات، هر محله، بزرگ محل و کلانتری را که به عنوان واسطه میان مردم و حاکمیت از میان اصنافی چون نساجان، زارعان، پيله وران، تاجران، شالبافان و غیره انتخاب می نمودند. این نکته شایان به ذکر است که با توجه به اهمیت نساجی در اقتصاد یزد اکثریت بزرگان محل از این طبقه اقتصادی بودند که معمولاً درگذرهای اصلی طبقه اعیان نشین و سایر گذرها از طبقات میانی و فقیر نشین تشکیل می گردید [۱۲].

شکل ۳- نظام اجتماعی و سیاسی شهرهای سنتی

بنابراین کالبد فیزیکی یزد به سان سایر شهرهای سنتی در قالب نظام محلاتی تقسیم شده است. به گفته جامع مفیدی محلات اصلی شهر یزد ۱۷ محله بوده [۱۵] که در حال حاضر از ۳۶ محله بافت تاریخی ۱۹ محله در عرصه ثبت جهانی سازمان

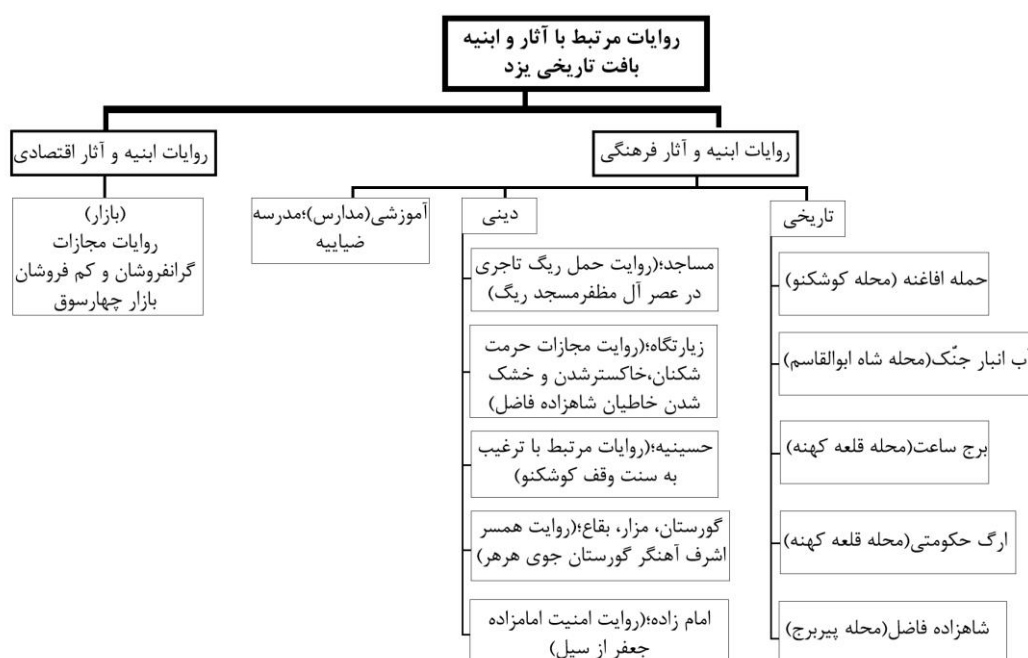
جهانی یونسکو قرار گرفته است [۱۶]. امروزه بافت تاریخی یزد با مساحت ۶۰۰ هکتاری متشکل از محلات متعددی که در این پژوهش عرصه ثبت جهانی مطابق با شکل ۴ که محدوده ۲۰۰ هکتاری را شامل می‌شود، مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه بر اهمیت موضوع می‌افزاید معیارهای مورد توجه سازمان جهانی یونسکو می‌باشد که می‌توان به معیارهایی چون حفظ اصالت معماری یک شهر سنتی، تعامل و همراهی انسان و طبیعت، استمرار سنت های اجتماعی از جمله وقت در امور اقتصاد مبتنی بر تجارت و بازار اشاره گردید. از مهمترین معیار مورد توجه این سازمان، توسعه سنت های نامشهود فرهنگی و بازتاب فرهنگ های متعدد مذهبی و زندگی مسالمت آمیزی است که تا به امروز در ذهن جامعه برقرار است. بدین ترتیب ضمن اهمیت حفاظت از ابعاد فیزیکی و معماری آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد، وجود و بررسی روایات و حکایات مرتبط با ابنیه و آثاری که روزگاری جامعه محلی با آن در ارتباط بودند، می‌تواند به حفاظت از آثار نامشهود فرهنگی کمک شایانی کرد، چراکه عدم توجه به آثار نامشهود فرهنگی، در اثر مرور زمان این آثار نیز رو به فراموشی می‌رود و در ادامه از اهمیت ابنیه و آثار تاریخی نیز کاسته می‌شود. (UNESCO). بنابراین جامعه محلی در رویارویی با حوادث طبیعی و انسانی و تحت تأثیر ساختار فیزیکی ذکر شده شهر سنتی یزد به خلق و آفرینش روایاتی پرداختند که در شکل گیری مفاهیم هویت فرهنگی-اجتماعی در حافظه تاریخی جامعه محلی و حفظ اصالت هویت تاریخی تأثیر قابل توجهی خواهد داشت.

شکل ۴- محدوده ثبت جهانی بافت تاریخی شهر یزد

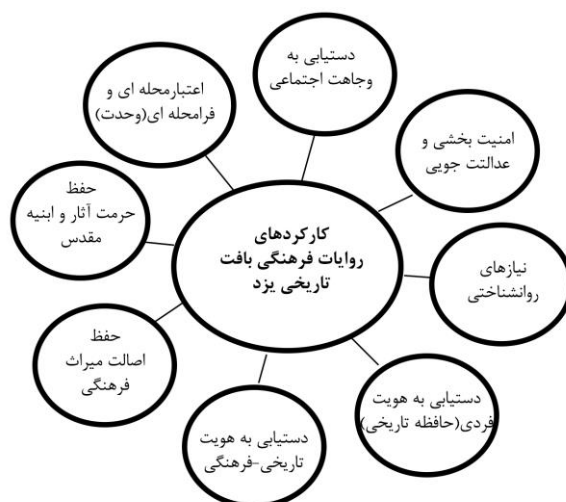
شایان به ذکر است میراث ملموس و ناملموس فرهنگی مکمل یکدیگر هستند، بنابراین توجه و بررسی روایات عامیانه مرتبط با آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد از اهمیت ویژه ای برخوردار است چراکه فطرت انسان موجودی قصه گو و شمار بسیاری از افسانه ها، داستان ها، حکایات رایج در اقوام مختلف، نشاندهنده اهمیت داستان پردازی ها در بقای آداب و رسوم، باورها، آرزوها و غیره است [۱۷]. اما بررسی روایات را نمی توان به یک دوره تاریخی یا ادبیات یک سرزمین محدود نمود زیرا در روند تاریخی یک سرزمین و یک منطقه، داستان ها از فرهنگی به فرهنگ دیگر منتقل و دچار تغییراتی گردیده و روایت اساسا بازگوی اموری است که به لحاظ زمانی و مکانی از ما فاصله دارند. روایت ها در یک چارچوب و زمانه معینی شکل می گیرد اما ثبات آن روایت الزامی نیست و ممکن است در طول زمان دچار تغییراتی گردد [۱۸]. بنابراین نقل چنین داستان ها و روایاتی ذهن خواننده را کنجکاو و این سوالات در ذهنش ایجاد شود که چرا آن حادثه رخ داده و چگونه خواهد شد؟ بنابراین به دنبال آن شاهد شکل گیری اشعار، نمایش نامه و امثالهم از آن هستیم. از میان دانش های عامیانه، روایات و داستان ها به طرز عجیبی با روند زندگی مردم از آغاز نخستین روزهای زندگی تا آخرین لحظات با آن همراه و گاه آن را به شکل داستان ها و لالایی ها و قصه های دوران کودکی شکل می گیرد و صرفا در طول زمان شیوه بیان و نوع آن دچار تغییراتی می شود. بنابراین در هیچ جای دنیا انسانی بدون روایت و داستان وجود ندارد و به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می دهد همچنین در مقوله روایات عامیانه، جایگاه راوی در نقل و بیان روایات از اهمیت ویژه ای برخوردار است. راوی واسطه ای میان داستان و خواننده که گاهی او در نقش اول شخص و گاهی در نقش سوم شخص داستان و روایت قرار می گیرد. بنابراین بر نوع و شیوه بیان روایت تأثیر شایانی می گذارد و آنچه بر اهمیت موضوع می افزاید زاویه دید راوی ممکن است از شخصیت داستان و یا در بیرون از واقعه آن بر همه چیز اشراف داشته که ممکن است در نقل روایات بر اساس احساسات و ادراک شخصی خود تأثیر گذار باشد. حقیقت امر آن است که راوی آیا آن روایت را به صورت مستقیم دیده یا شنیده و یا شاید با واسطه از آن نقل می کند. بنابراین روایت متعلق به ادراک، اعتقاد، باور، فرهنگ، زندگی و راوی می باشد و به دنبال آن نیز روایت تحت تأثیر آن همراه با غلو ها و اغراق هایی که امروزه باور و درک آن کار بسیار دشوار است. راوی که در یک منطقه جغرافیایی ثابت در حال زندگی است و می بایست در وهله نخست به بررسی موقعیت سکونت مردم یزد توجه داشت چراکه قصه ها و روایت های عامیانه منطبق با محیط جغرافیایی، اخلاقیات، باورهای دینی و تاریخی که می توان به حیات و تلاش آنها در مقابله با مشکلاتی چون کمبود آب، حوادث طبیعی و انسانی اشاره داشت [۱۹]. از سوی دیگر، به منظور دستیابی به آرامش روانی، انسان به خلق روایاتی می پردازد که محتوای اغلب آن به سبب رفع نیاز های روانشناختی چون امنیت، رفع احساس تنهایی، غلبه بر ترس از جهان پس از مرگ، امید به زندگی، افزایش صبر و تحمل در مقابل مشکلات، عدالت و امثالهم که در ادامه به نمونه ای از روایاتی اشاره خواهد شد که تاحدودی به پرسش ها و نیاز های مذکور، پاسخی ارائه و در ادامه منجر به آرامش روانی انسان می گردد [۲۰]. با توجه به کارکردهای ابنیه بافت تاریخی یزد در رفع نیازهای معیشتی، آمال و آرزوهای انسان در مواجهه با حوادث و رخداد های طبیعی یا تاریخی مجموعه روایت هایی شکل گرفته که به صورت شفاهی از نسلی به نسلی دیگر منتقل شده است که این دست از روایات را در شکل ۵ می توان تشریح نمود و برای هر کدام به عنوان نمونه نام روایتی ذکر شده است.

شکل ۵- روایات عامیانه مرتبط با آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد

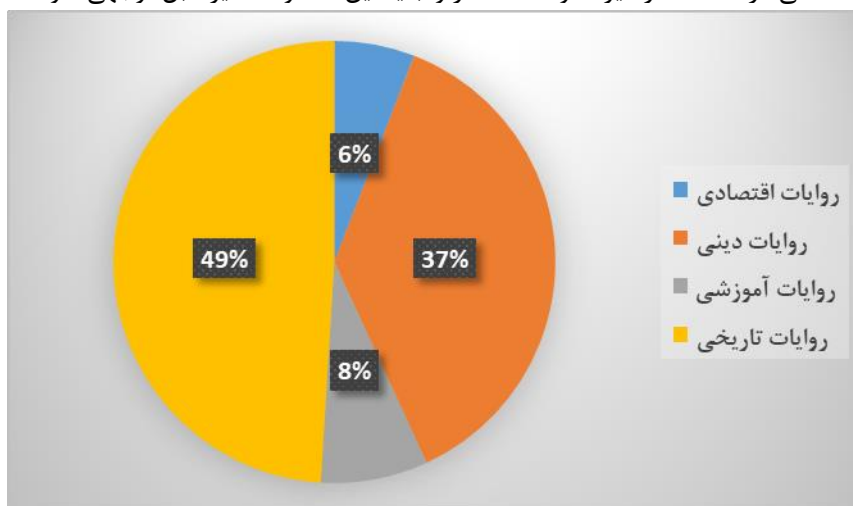
از یافته های روایات فرهنگی (تاریخی، دینی، آموزشی) بافت تاریخی یزد می توان کارکردهای فرهنگی و اجتماعی در جامعه محلی طبق شکل ۶ چنین استدلال نمود که به طور کلی به منظور دستیابی به وجاهت اجتماعی، حفظ اصالت میراث فرهنگی و آثار مقدس، رفع نیازهای روانشناختی (افزایش امید و صبر، ترس جهان پس از مرگ و ...)، عدالتجویی، اعتباردرون محله ای، شکل گیری هویت فرامحله ای و وحدت، همبستگی و یکپارچگی محلات یک شهر سنتی مبتنی بر عامل دین و تاریخ مشترک از منظر جامعه محلی و امنیت بخشی، کسب مشروعیت سیاسی از منظر حکام وقت می باشد. بنابراین در طول تاریخ جامعه محلی به سبب دستیابی به نیازهای فردی، اجتماعی، فرهنگی و روانشناختی در حفظ آثار و ابنیه در تلاش بودند و ضمن حفاظت آن در ابعاد فیزیکی و معماری، با مقدس خوانده شدن این ابنیه، روایات شفاهی شکل یافت که خود به صورت ناخودآگاه بر تداوم حافظه تاریخی جامعه محلی می افزاید. به گونه ای که روایات هرچند در طول تاریخ به سبب سنت شفاهی، دچار تغییرات شده است اما آنچه از حائز اهمیت ویژه برخوردار است، شکل گیری هویت تاریخی و اجتماعی مبتنی بر حوادث انسانی و طبیعی است.

شکل ۶- کارکرد های روایات تاریخی بافت تاریخی یزد

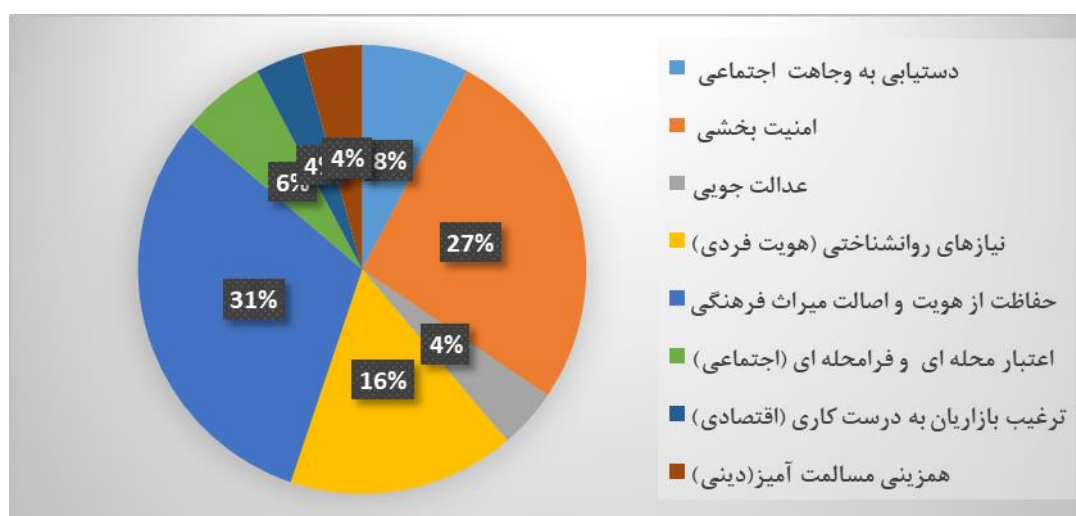
بنابراین از مجموع ۴۳ روایات گردآوری شده می توان آن ها را به ۴ دسته ذکر شده در شکل ۷ تقسیم نمود که ۴۹ درصد آن مرتبط با روایات تاریخی، ۳۷ درصد مرتبط با روایات دینی و ۸ درصد مرتبط با روایات آموزشی و ۶ درصد مرتبط با روایات اقتصادی می باشد. بر اساس آمار بدست آمده می توان چنین استدلال داشت که حوادث انسانی و طبیعی و همچنین مسائل اعتقادی از مهمترین عامل برقراری مفاهیم وحدت، شکل گیری و تداوم هویت فرهنگی-اجتماعی در شهرهای سنتی و در نهایت ایجاد تسامح مذهبی و زندگی مسالمت آمیز می باشد که منجر به تداوم حیات تاریخی و فرهنگی بافت تاریخی شهر یزد می گردد که روایات شفاهی در حفاظت از میراث و اصالت آثار و ابنیه این محدوده تأثیر قابل توجهی خواهد داشت.

شکل ۷- درصد روایات عامیانه بدست آمده از بافت تاریخی یزد

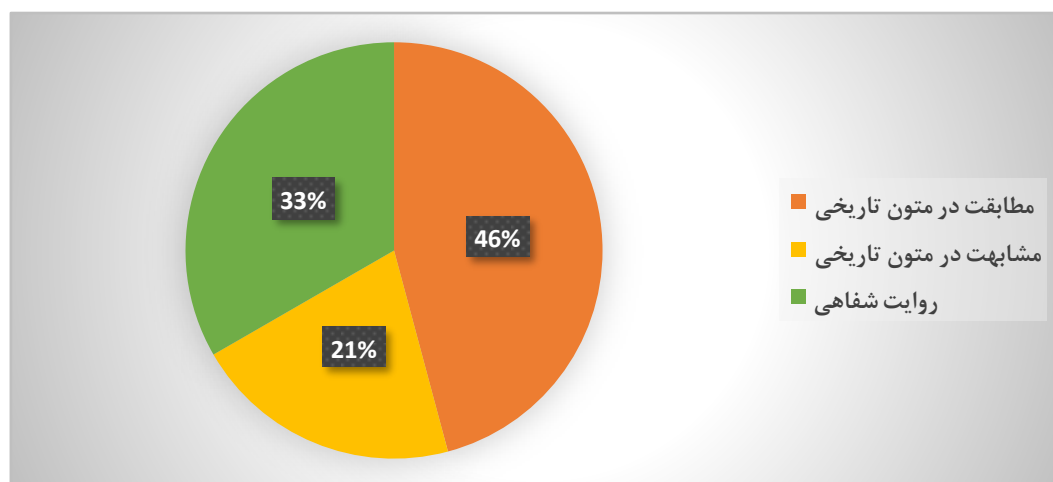
درضمن می توان میزان درصد کارکردهای این روایت ها را به صورت شکل ۸ نشان داد که بیشترین کارکرد حفاظت میراث فرهنگی و دستیابی به امنیت داخلی و کمترین آن مربوط به حوزه اقتصادی است. درحقیقت میتوان چنین استدلال داشت که عمده ترین کارکرد روایات ضمن رفع نیازهای روانشناختی، اجتماعی و سیاسی جامعه محلی است، روایاتی که نشان از اهمیت حوادث انسانی و طبیعی در طول تاریخ محلی یزد در حافظه تاریخی جامعه محلی است که با خلق و آفرینش این چنین بر شکل گیری و تداوم هویت فردی-فرهنگی و اجتماعی جامعه کمک شایانی دارد بدین ترتیب با جمع آوری و ثبت تاریخ شفاهی

یک جامعه، ضمن شناخت دانش عامیانه، آگاهی از هویت فردی، اجتماعی و تاریخی بر اهمیت ابنیه از منظر ابعاد فیزیکی و معماری بافت تاریخی شهر یزد و در حفظ اصالت و هویت فیزیکی و معماری آثار و ابنیه بافت تاریخی می افزاید.

شکل ۸- درصد روایات عامیانه بدست آمده از بافت تاریخی یزد

همچنین بر اساس شکل ۹ میتوان از مجموعه روایات فرهنگی و اقتصادی جمعآوری شده از بافت تاریخی و مطابقت آن با متون تاریخ محلی میتوان چنین استدلال نمود که ۴۶ درصد از روایات در حافظه تاریخی جامعه محلی را می توان در متون و منابع مکتوب مطابقت نمود و ۲۱ درصد آنها بنا به سنت شفاهی و ویژگی و ماهیت روایات عامیانه، با گذر تاریخی بر اساس شرایط و محدودیت های وقت، دستخوش تحولات در جزئیات و زمان وقایع قرار گرفت. اما از این میان ۳۳ درصد از روایات به دست آمده هرچند در متون تاریخی مشابهت و مطابقتی دست نیافته است همچنین با بررسی حوادث طبیعی و انسانی در طول تاریخ یزد، میتوان چنین استدلال نمود که این دست از روایات در حقیقت به منظور دستیابی به نیازهای روانشناختی، شفاعت از بزرگان و اهل کرامت، شفای بیماران، عدالت جویی، مجازات بدکاران و حرمت شکنان، امنیت بخشی، ترغیب اهالی به مشارکت اجتماعی، و کسب وجاهت اجتماعی برای محلات و ساکنان این محلات خلق شده است. روایاتی با منشا تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی است

شکل ۹- درصد روایات عامیانه در مقایسه با متون تاریخی

۱۲. نتیجه گیری

آنچه در مباحث ذکر گردید یکی از منابع مورد توجه در تحلیل تاریخ سیاسی و اجتماعی یک جامعه، فرهنگ عامیانه و فولکلور است. در حقیقت ادبیات فولکلور از نظر فرهنگی و تاریخی از ارزش والایی برخوردارند و می توان به عنوان سند تاریخی و توضیح وجدان ملی جوامع بشری بدان توجه نمود چراکه تنها به ارائه آثار گذشته محدود نمی شود بلکه از گذشته تا کنون به طور مستمر و همیشگی با تاریخ بشر همگام بوده و با بسیاری از افسانه های قدیمی، اسطوره ها، داستان هایی که درک آن برای انسان دشوار بوده است. به منظور تسهیل در رفع آن و مبارزه با دشمنان خویش، از قدرت کلام استفاده می گردد که نشاندهنده عمق اعتقاد انسان بدان است. در حقیقت بدون شناخت ادبیات فولکلور شناخت تاریخ ملت ها ممکن نیست و امروزه این نوع ادبیات، آرزوهای فرهنگی و هنری مردم که گاهی واقعی هستند را تأمین می نماید و به کمک آن، به انسان، صبر، جرأت و توانایی روبرویی با مسائل را می بخشد و هنگامی که انسان به آرامشی دست می یابد، به آفرینش موضوعات خیالی می پردازد که همان روایات عامیانه است که از میان آن روایات مرتبط با آثار و ابنیه تاریخی که آدمی همواره با آن در ارتباط بوده است کمک شایانی در ثبت روایات تاریخی ثبت نشده دارد. بنابراین شهر سنتی یزد در گذر تاریخی، همواره با فراز و نشیب های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی همراه بود که ضمن اهمیت وقایع تاریخی در اسناد و متون محلی، گاهی برخی حوادث طبیعی و انسانی در ساختار اجتماعی جامعه محلی در متون محلی کمتر مشاهده می شود و شاید از نظر و نگاه مورخان به دور مانده باشد. در حقیقت خاستگاه و منشا روایات بدست آمده مبتنی بر حوادث طبیعی و انسانی ناشی از شرایط سیاسی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی جامعه می باشد که انسان فطرتاً به منظور پاسخگویی به برخی سوالات و ابهامات از زمانه خویش دست به خلق و آفرینش روایاتی در قالب روایات فرهنگی- تاریخی و اقتصادی میبرد که از این میان روایات با محتوای تاریخی و فرهنگی از آن جهت مورد اهمیت است که آدمی با وجود گذر زمان، با حفاظت و انتقال این دست از روایات بر حافظه تاریخی جامعه محلی پرداخته است که به دنبال آن ضمن دستیابی و حفاظت از هویت فرهنگی و اجتماعی خود از لحاظ فیزیکی و معماری منجر به حفظ اصالت و هویت آثار و ابنیه بافت تاریخی یزد می گردد. از سویی دیگر با بررسی انجام شده نسبت به کارکرد تاریخی و فرهنگی روایات در ایجاد اعتبار و وجهت اجتماعی و نوعی حس رقابت در نظام محلاتی تأثیرگذار خواهد بود. همچنین محلات ضمن برخورداری از چنین حس رقابتی، عاملی در شکل گیری مفهوم هویت فرامحله ای و اتحاد و تسامح مذهبی در نظام محلاتی شکل می گیرد که آن عامل می توان یک باور و حس مشترک می شود که سرانجام به صورت ناخودآگاه در وجود آدمی شکل خواهد گرفت و در حقیقت حفاظت از میراث ملموس و ناملموس که مکمل یکدیگر هستند منجر به نهادینگی اصالت و هویت ساختار فیزیکی و ناملموس فرهنگی می گردد. بنابراین با توجه به معیارهای ثبت جهانی شهر یزد از سوی سازمان جهانی یونسکو تداوم و توسعه سنت های فرهنگی ملموس و ناملموس است که در این روایات نیز مشاهده می شود.

منابع

۱. Tavakoli, Niki . (2010) . " The Role of Physical Identity of City in Urban Sustainability (The Case Study: Yazd, Iran) " ۱۴th International Planning History Conference, USA, Florida University, pp 1-17.
۲. امامی، رضا (۱۳۹۶). تحلیل و تبیین مردم شناسی فولکلور در بین مردم شهر گرگان (مطالعه موردی: تولد، ازدواج، مرگ). مرکز همایش واحد بین المللی دانشگاه شیراز، ۱-۲۳.
۳. سیپیک، ییری (۱۳۸۹). ادبیات فولکلور ایران. ترجمه محمد اخگری. تهران: انتشارات سروش.

۴. میرزایی، آریتا، حمید وفایی (۱۳۸۵)، "روند توسعه تدریجی شهر یزد در ادوار تاریخی"، پژوهشهای باستان شناسی و مطالعات میان رشته ای، پاییز و زمستان ۱۳۸۵، سال دوم، شماره ۴، ۹۱-۱۰۱.
۵. سلطانزاده، حسین (۱۳۶۵). "مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران". تهران، نشر آبی.
۶. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۰). تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (از آغاز تا سلسله قاجار). تهران، انتشارات آرمانشهر.
۷. پورسراجیان، محمود (۱۳۹۴). "ارزشهای محله تاریخی و معیارهای تغییر در آن از نظر ساکنان"، باغ نظر، مهر و آبان ۱۳۹۴، شماره ۳۵ سال دوازدهم، ۳۹-۵۱.
۸. تشکری بافقی، بهنام (۱۳۹۴). "قلعه هاو استحکامات دفاعی یزد (بررسی تطبیقی و گونه شناسی کارکردی)" یزد: نیکوروش.
۹. باستانی راد، حسن (۱۳۹۱). "کوی (محله) در شهرهای ایرانی سده های نخستین اسلامی". پژوهش های تاریخی ایران و اسلام، بهار و تابستان، شماره ۱۰، ۱-۳۰.
۱۰. مالکوم، ناپیر (۱۳۹۴). "خاطرات مالکوم پنج سال در یکی از شهر های ایران". ترجمه علی اکبر تشکری، تبریز: نشر بهاردرخت.
۱۱. افشار، ایرج (۱۳۵۴). "یادگار های یزد". جلد ۲، تهران، چاپ زیبا و انجمن آثار ملی.
۱۲. تشکری بافقی، علی اکبر (۱۳۹۲). "یزد عصر صفوی". یزد: اندیشمندان.
۱۳. افشار، ایرج (۱۳۷۹)؛ "طبقه بندی نامها در خاندانهای یزد (مطالعه مقدماتی)". تحقیقات جغرافیایی، بهار و تابستان ۱۳۷۹، شماره ۵۶ و ۵۷، ۴۲-۵۰.
۱۴. قدکیان، سید محمد و بیگزاده شهرکی، حمید رضا و اولیه، لیلی (۱۳۹۶). "بازخوانی و بازشناسی ساختار و سیر تحول تاریخی محله امامزاده جعفر (ع) یزد تا پیش از تغییرات دوران معاصر". نشریه معماری اقلیم گرم و خشک، بهار و تابستان ۱۳۹۶، سال پنجم، شماره ۵، ۵۱-۶۹.
۱۵. مستوفی بافقی، محمد مفید (۱۳۴۲)؛ جامع مفیدی، ج ۱ و ۳، تهران: اساطیر.
۱۶. خادم زاده، محمد حسن (۱۳۸۸). "محلات تاریخی یزد". یزد: سبحان نور، پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی یزد.
۱۷. قاسم زاده، سیدعلی (۱۳۹۶). "ناسازگاری روش شناختی و تئوریک با موضوع روایت پژوهی داستان های عامیانه ایرانی". نشریه نقد و نظریه ادبی، بهار و تابستان، سال دوم، دوره اول، شماره پیاپی ۳، ۱۵۲.
۱۸. آقایی میبدی، فروغ (۱۳۹۲). "پیش درآمدی بر مطالعه روایت و روایت پژوهی". کهن نامه ادب پارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره دوم، تابستان، ۱-۱۹.
۱۹. حاتمی، حافظ، نغمه شکرانه (۱۳۹۶). "شالوده شکنی رویارویی در قصه های عامیانه یزدی". فرهنگ و ادبیات عامیانه، مرداد و شهریور ۹۶، سال ششم شماره ۲۱، ۹۹-۱۲۵.
۲۰. نظرنژاد، نرگس و شرف تادوانی، لیلا (۱۳۸۹). "توجیه باورهای دینی براساس کارکرد روان شناختی آنها در قرآن کریم". فلسفه دین، زمستان ۱۳۸۹، سال هفتم، شماره هشتم، ۴۷-۶۶.